

VĂN HÓA - LỊCH SỬ

BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ CÁC TÁC PHẨM ĐIÊU KHẮC CHAMPA Ở THỪA THIÊN HUẾ

Nguyễn Văn Quảng*

1. Khái quát chung về điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế

Trong tiến trình phát triển của vương quốc Champa, địa bàn bắc Hải Vân nói chung, Thừa Thiên Huế nói riêng có vị trí chiến lược hết sức quan trọng. Đây là vùng đất gắn liền với sự hình thành vương quốc Champa, thuộc châu Ulik; là vùng giáp ranh giữa Champa - Trung Hoa [trong thời Bắc thuộc], Champa - Đại Việt. Tình hình chính trị ổn định, sự giàu có của các tiểu vương, những biến đổi và phân hóa xã hội trong nội bộ cộng đồng cư dân đã dẫn đến sự xuất hiện của nhiều công trình kiến trúc tôn giáo, thành lũy... ở khu vực này. Theo kết quả thống kê mới nhất, ở Thừa Thiên Huế hiện nay còn dấu tích của 2 thành lũy, 2 giếng cổ, 14 di tích và phế tích đền tháp Champa.⁽¹⁾ Đáng chú ý nhất, bên cạnh các công trình kiến trúc, ở Thừa Thiên Huế hiện nay còn lưu giữ nhiều tác phẩm điêu khắc Champa có nguồn gốc trong địa bàn tỉnh và từ các tỉnh khác ở miền Trung. Mặc dù bị mất mát, hư hỏng nhiều, lại tản mát ở nhiều cơ quan, sưu tập tư nhân và ở nhiều làng xã trên địa bàn tỉnh nhưng những gì tiếp cận được vẫn cho chúng ta thấy được những đặc trưng cơ bản của chúng thể hiện qua loại hình, nội dung tư tưởng và kỹ thuật thể hiện.

Tổng thể tháp Mỹ Khánh (Phù Diên)

Tháp Liễu Cốc

Phế tích tháp Linh Thái

- Về loại hình: Các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế rất phong phú và đa dạng về loại hình gồm Linga-Yoni, bệ thờ/đài thờ, phù điêu, tượng tròn, các vật liệu kiến trúc. Trong từng loại hình lại có sự vượt trội của những tiểu loại hình cơ bản. Ở đây phổ biến loại Linga-Yoni mà ở đó Linga gồm hai phần: phần dưới hình bát giác - biểu tượng của Vishnu, phần trên hình trụ tròn - biểu tượng của Shiva, trong đó, phần hình bát giác chiếm một tỷ lệ kích thước rất nhỏ so với phần trụ tròn. Điều đó cho thấy yếu tố Shiva giáo

* Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học Huế.

chiếm vai trò chủ đạo. Phù điêu được xem là các tác phẩm phổ biến nhất, chủ yếu ở dạng tympan [trần cửa], trên đó khắc nổi các nhân vật thần thoại Ấn Độ ở dạng tập thể hay cá nhân. *“Xu thế hướng tới tượng tròn của hầu như tất cả những hình chạm khắc dưới dạng phù điêu là đặc trưng lớn nhất và cũng là đặc trưng chung nhất cho điêu khắc cổ Champa. Chính đặc trưng này đã khiến cho điêu khắc Champa không rạo rức, sôi động như phù điêu Khmer vốn có thể nói là rất nông và dùng nét là chính, không sinh động và hiện thực như những phù điêu nổi của nghệ thuật Giava”*.⁽²⁾

- Về nội dung tư tưởng: Champa là một trong những nền văn hóa chịu ảnh hưởng mạnh mẽ của văn hóa Ấn Độ trên hầu hết các lĩnh vực chính trị, tôn giáo và văn hóa nghệ thuật. Các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế cũng nằm trong truyền thống chung của điêu khắc Champa ở miền Trung. Đề tài thể hiện trên các tác phẩm điêu khắc Champa ở khu vực này phản ánh một cách đậm nét nội dung tư tưởng trong văn hóa Ấn Độ. Đó là các thần linh trong văn hóa Ấn Độ như Shiva, Brahma, Vishnu, Parvati, các vị thần tám phương bốn hướng, Ravana... hay các con vật huyền thoại như bò thần Nandin, chim thần Garuda, thủy quái Makara... Các vị thần hay các con vật huyền thoại này tương đồng về hình dáng với các tác phẩm có cùng chủ đề trong văn hóa Champa ở miền Trung. Điều đó thể hiện sự thống nhất trong văn hóa Champa. Trong số các vị thần Ấn Độ giáo được thờ phụng ở khu vực này, thần Shiva được xem là vị thần được ưu ái nhất. Các tác phẩm điêu khắc thể hiện chủ đề có liên quan đến vị thần này có số lượng nhiều nhất. Sự sùng bái Shiva cũng được thể hiện rất rõ trong các bi ký Phú Lương và Lai Trung. Đây được xem là đặc điểm chung nổi bật của nền điêu khắc Champa nói riêng và văn hóa Champa ở miền Trung nói chung.

Bên cạnh chủ đề Ấn Độ giáo, ở Thừa Thiên Huế chúng ta cũng bắt gặp các tác phẩm điêu khắc thể hiện chủ đề Phật giáo, dù số lượng ít ỏi, đó là các tượng Phật ở chùa Kim Thành, tượng Phật Trung Sơn, Hương Vinh.

Với vị thế của một vùng đất nằm ở khu vực phía bắc của Champa, có những đặc điểm riêng trong quá trình phát triển lịch sử và văn hóa nên ở khu vực này đã sản sinh ra những tác phẩm điêu khắc có những cách thể hiện khá độc đáo và có giá trị. Chẳng hạn:

+ Đài thờ Vân Trạch Hòa là phù điêu duy nhất thể hiện đầy đủ hình tượng Hộ thế bát phương thiên/Astadikpalakas trên một bộ phận thuộc thượng tầng kiến trúc của một ngôi đền Champa.

+ Phù điêu Lingodbhavamurti Vân Trạch Hòa là tác phẩm duy nhất hiện còn thể hiện chủ đề này trong điêu khắc Champa.

+ Phù điêu Shiva - Parvati Ưu Đàm là một kiệt tác nghệ thuật và là tác phẩm duy nhất được biết trong nền điêu khắc Champa thể hiện đề tài lễ rước đám cưới Shiva - Parvati về ngọn núi thiêng Kailasa, nơi an trú của gia đình thần Shiva.

+ Phù điêu Ravana Kailasa Thanh Phước/Kỳ Thạch phu nhân là tác phẩm điêu khắc Champa duy nhất còn nguyên vẹn với hiện trạng hoàn hảo thể hiện

Bệ thờ Vân Thạch Hòa. Nguồn: Thuathienhue.gov.vn

Phù điêu Shiva
múa Lương Hậu

Phù điêu Shiva-Parvati
Ưu Điểm

Bò thần Nandin
ở tháp Đức Nhuận

Phù điêu Ravana
Kailasa/ Kỳ thạch
phụ nhân
(Thanh Phước,
Hương Trà).

Nguồn: hue.vnn.vn

nội dung quỹ chúa Ravana vì lòng ghen tị đã quấy phá nơi an trú hạnh phúc của gia đình thần Shiva trên ngọn núi thiêng Kailasa.

+ Tượng Nam thần Nham Biều là một trong những pho tượng quan trọng nhất của nền điêu khắc Champa. Pho tượng bộc lộ một vẻ đẹp độc đáo với thủ pháp tạc tượng khá đặc biệt chưa từng xuất hiện trong nghệ thuật Champa...

- Về nghệ thuật thể hiện: Các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế nhìn chung có nghệ thuật thể hiện đẹp, bố cục hài hòa, cân đối và hợp lý. Các tượng tròn có kích thước trung bình, gọn gàng, đường nét mềm mại, không cứng nhắc, gò bó. Ở các phù điêu có nội dung liên quan đến các truyền thuyết Ấn Độ giáo, khắc họa hình ảnh nhiều nhân vật trong một không gian hẹp nhưng vẫn không rối rắm, bố cục cân xứng, góp phần làm cho tác phẩm thêm sinh động. Đáng chú ý, ở Thừa Thiên Huế, các phù điêu thể hiện các chủ đề liên quan đến truyền thuyết Ấn Độ giáo thường được thể hiện dưới dạng tympan, trong đó các nhân vật thường được khắc nổi rất sống động. Nghệ thuật thể hiện các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế cũng thể hiện tính giai đoạn khá rõ nét. Nếu như các tác phẩm điêu khắc có niên đại trước thế kỷ X có hình khối nuột nà với đường nét cầu kỳ tinh xảo và mềm mại thì các tác phẩm có niên đại sau thế kỷ X, tiêu biểu là các hiện vật của phế tích tháp Linh Thái, ngoài những yếu tố kế thừa giai đoạn trước còn có xu hướng thể hiện đơn giản, chắc khỏe hơn.⁽³⁾

2. Thực trạng bảo tồn và phát huy giá trị các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế

Mặc dù số lượng khá lớn, phong phú và đa dạng về loại hình và có giá trị lịch sử và văn hóa, nghệ thuật đặc sắc, nhưng như đã đề cập ở trên, hiện nay

các tác phẩm điêu khắc Champa có giá trị ở Thừa Thiên Huế phân tán ở nhiều nơi, do nhiều cơ quan, tổ chức, cá nhân quản lý và rải rác trong nhiều làng xã thuộc các huyện Phú Lộc, Phú Vang, Quảng Điền, Phong Điền, Hương Trà và thành phố Huế, với những cấp độ bảo vệ khác nhau, cụ thể:

- Bảo tàng Cổ vật Cung đình Huế (số 3, đường Lê Trực, Huế) là nơi đang quản lý một sưu tập hiện vật Champa với số lượng lớn nhất. Những hiện vật này được *Hội Đô thành hiếu cổ* (AAVH) khởi sự sưu tầm từ đầu thập niên 20 của thế kỷ XX trên địa bàn các tỉnh Thừa Thiên Huế, Quảng Trị, Quảng Bình. Sau năm 1925, nguồn hiện vật Champa ở đây được bổ sung một số lượng đáng kể từ những hiện vật do H. Parmentier khai quật ở di chỉ Trà Kiệu (Quảng Nam)⁽⁴⁾ chuyển về. Về sau, nhiều hiện vật Champa có xuất xứ từ nhiều nguồn khác nhau, trong đó có Bình Định (sưu tập tháp Mẫm) tiếp tục được bảo tàng này sưu tầm, thông qua hoạt động hiến tặng và chuyển nhượng. Đến thời điểm 2007, tổng số hiện vật Champa do Bảo tàng Cổ vật Cung đình Huế quản lý là 86 hiện vật và được bảo quản tại kho của bảo tàng này.

- Bảo tàng Lịch sử và Cách mạng Thừa Thiên Huế (Số 1, đường 23/8, Huế) hiện đang quản lý 13 hiện vật Champa. Những hiện vật này thu được từ các cuộc khai quật một số phế tích Champa trên địa bàn tỉnh Thừa Thiên Huế như: Vân Trạch Hòa, Phú Diên, Liễu Cốc... do bảo tàng này chủ trì thực hiện; hoặc do nhân dân địa phương phát hiện và giao nộp trong những năm gần đây. Một số hiện vật Champa đang được bảo tàng đưa ra trưng bày phục vụ du khách tham quan, số khác đang bảo quản tại kho của bảo tàng.

- Nhà Bảo tàng Huế (Số 23-25 đường Lê Lợi, nay là Bảo tàng Văn hóa Huế) hiện đang quản lý 12 hiện vật Champa. Những hiện vật này chủ yếu do cán bộ của Phòng Văn hóa-Thông tin thành phố Huế sưu tầm được trong các cuộc điền dã tại các xã, phường ở thành phố Huế và các vùng phụ cận, hoặc do nhân dân địa phương giao nộp và chuyển nhượng. Nguồn hiện vật này đang bảo quản tại kho của Phòng Văn hóa-Thông tin thành phố Huế và tại kho hiện vật của Nhà trưng bày Diềm Phùng Thị (Số 1, Phan Bội Châu, Huế).

- Bảo tàng Dân tộc-Khảo cổ học thuộc Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học Huế hiện đang quản lý 9 hiện vật Champa. Những hiện vật này do thầy trò trong khoa thu thập từ phế tích Linh Thái đưa về vào những năm 1977-1978. Những hiện vật đang được trưng bày tại Bảo tàng Dân tộc-Khảo cổ học của Khoa Lịch sử (số 77, Nguyễn Huệ, Huế) để phục vụ công tác giảng dạy và học tập của thầy và trò trong khoa.

Ngoài những hiện vật Champa đang lưu giữ tại các bảo tàng trong tỉnh và tại Khoa Lịch sử Trường Đại học Khoa học Huế, còn có nhiều hiện vật Champa đang được bảo quản và thờ phụng tại nhiều địa điểm khác nhau, hoặc đang bị bỏ mặc tại các phế tích Champa trong tỉnh và trong một số sưu tập tư nhân (xem bảng thống kê).

Bảng thống kê các hiện vật Champa tại các làng xã tỉnh Thừa Thiên Huế

TT	Tên hiện vật	Chất liệu	Hiện trạng	Loại hình	Địa điểm lưu giữ
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
1	Mảnh vỡ phù điêu	Sa thạch	Đã mất hết các chi tiết trang trí	Tác phẩm điêu khắc	Ở bến Cây Bàng, trước phế tích tháp Phước Tích, Phong Hòa, Phong Điền.
2	Trụ đá	Sa thạch cứng	Bị mòn	Chi tiết kiến trúc	Phế tích tháp Phước Tích, Phong Hòa, Phong Điền.
3	Yoni Phước Tích	Sa thạch cứng, màu xám	Nguyên vẹn	Vật thờ tự	Miếu Quảng Tế, làng Phước Tích, Phong Hòa, Phong Điền.
4	Tượng Bà Tắm Tay, đèn (miếu) Linh Quang	Sa thạch	Còn tốt, nhưng đã bị sơn phủ bằng vôi bên ngoài	Vật trang trí trong kiến trúc	Mỹ Xuyên, Phong Hòa, Phong Điền.
5	Linga	Sa thạch	Nguyên vẹn	Vật thờ tự	Miếu Bà Giàng, Phong Hòa, Phong Điền.
6	Bệ thờ	Sa thạch	Bị sút vỡ	Vật thờ tự	Đình làng Thế Chí Tây, Phong Bình, Phong Điền.
7	Linga, chùa Ưu Đàm	Sa thạch	Bị vỡ	Vật thờ tự	Phế tích tháp Ưu Đàm, Phong Hòa, Phong Điền.
8	Phù điêu, chùa Ưu Đàm (Phù điêu Siva-Parvati)	Sa thạch, màu xám đen nhạt	Còn tốt	Vật trang trí trong kiến trúc	Phế tích tháp Ưu Đàm, Phong Hòa, Phong Điền.
9	Trụ cửa chùa Ưu Đàm	Đá cứng	Sứt mẻ nhiều chỗ	Chi tiết kiến trúc	Phế tích tháp Ưu Đàm, Phong Hòa, Phong Điền.
10	Tượng bò Nandin, tháp Đức Nhuận	Sa thạch cứng, hạt mịn, màu xám nhạt	Còn tốt	Tác phẩm điêu khắc	Nguyên thủy ở tháp Đức Nhuận, Quảng Phú, Quảng Điền. Nay trưng bày ở Thư viện Nguyễn Chí Thanh, thị trấn Sịa, Quảng Điền.
11	Bia Lai Trung	Sa thạch, xám mịn	Bia được bảo quản tại miếu Dinh Ông, hiện trạng khá tốt	Bi ký	Lai Trung, Quảng Vinh, Quảng Điền.
12	Ngạch cửa	Sa thạch	Không rõ (Đã bị thất lạc)	Chi tiết kiến trúc	Trước đây tồn tại ở Văn Chỉ Mỹ Xuyên, Phong Hòa, Phong Điền.
13	Ngạch cửa	Sa thạch	Không rõ (Đã bị thất lạc)	Chi tiết kiến trúc	Trước đây tồn tại ở Văn Chỉ Mỹ Xuyên, Phong Hòa, Phong Điền.
14	Phù điêu Nam thần	Sa thạch	Không rõ (Đã bị thất lạc)	Vật trang trí trong kiến trúc	Trước đây tồn tại ở chùa Thanh Cẩn, Quảng Vinh, Quảng Điền.
15	Tảng đá có trang trí	Sa thạch	Bị sút vỡ	Chi tiết kiến trúc	Phế tích thành Hóa Châu, Quảng Thành, Quảng Điền
16	Tượng thần Visnu	Sa thạch	Còn tốt, bị sơn phủ bên ngoài	Vật thờ tự	Nguyên thủy ở thành Hóa Châu. Nay thờ ở chùa Thành Trung, Quảng Thành, Quảng Điền.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
17	Tượng Phật đứng	Sa thạch	Còn tốt, bị sơn phủ bên ngoài	Vật thờ tự	Nguyên thủy ở thành Hóa Châu. Nay thờ ở chùa Thành Trung, Quảng Thành, Quảng Điền.
18	Bia Phú Lương	Sa thạch, màu xám mịn	Bia còn nguyên vẹn nhưng chữ trên bia bị bào mòn nhiều	Bi ký	Phú Lương, Quảng Thành, Quảng Điền.
19	Phù điêu Kỳ Thạch phu nhân	Sa thạch cứng, màu xanh xám	Phù điêu còn nguyên vẹn	Vật trang trí trong kiến trúc	Thanh Phước, Hương Phong, Hương Trà.
20	Phù điêu thần Siva ở miếu Bà Chuẩn Đề	Đá silicat, màu xám	Phù điêu còn nguyên vẹn	Vật trang trí trong kiến trúc	Nguyên thủy thuộc phế tích Lương Hậu, Thủy Lương, Hương Thủy, nay được thờ trong miếu Bà Chuẩn Đề xây ngay trên nền phế tích cũ.
21	Đầu tượng	Sa thạch	Chỉ còn phần đầu tượng (Đã bị thất lạc)	Vật trang trí trong kiến trúc	Am Kinh Thương, Thuận Lộc, thành phố Huế.
22	Voi Xuân Hòa	Sa thạch	Còn nguyên vẹn	Tác phẩm điêu khắc	Xuân Hòa, Kim Long, thành phố Huế
23	Bệ đá	Sa thạch cứng	Còn nguyên vẹn	Chi tiết kiến trúc	Núi Linh Thái, Vinh Hiền, Phú Lộc.
24	Chóp tháp	Đá màu xám, trắng nhạt	Còn khá nguyên vẹn, nhưng bị mòn vài chỗ	Chi tiết kiến trúc	Núi Linh Thái, Vinh Hiền, Phú Lộc
25	Trụ cửa 1	Sa thạch cứng	Còn khá nguyên vẹn, nhưng bị mòn vài chỗ	Chi tiết kiến trúc	Núi Linh Thái, Vinh Hiền, Phú Lộc.
26	Trụ cửa 2	Sa thạch cứng	Còn khá nguyên vẹn, nhưng bị mòn vài nơi	Chi tiết Kiến trúc	Núi Linh Thái, Vinh Hiền, Phú Lộc.
27	Tượng Nữ thần (có tài liệu ghi là tượng Nam thần)	Sa thạch cứng	Bị vỡ chỉ còn đế và một phần tượng	Vật thờ tự	Núi Linh Thái, Vinh Hiền, Phú Lộc.
28	Bệ thờ	Sa thạch	Còn tương đối nguyên vẹn	Bệ thờ	Nhà thờ họ Nguyễn Quang, thôn Thành Trung, Quảng Thành, Quảng Điền. ⁽⁵⁾
29	Tượng Nữ thần	Sa thạch	Còn nguyên vẹn	Tượng tròn	Miếu Bà, Thanh Phước, Hương Phong, Hương Trà. ⁽⁶⁾

[Nguồn: Nguyễn Văn Quảng (2010), *Các di tích văn hóa Champa ở Thừa Thiên Huế*, Luận văn thạc sĩ Sử học, chuyên ngành Khảo cổ học, Trường học Khoa học Xã hội và Nhân văn Hà Nội].

Không những vậy, thực trạng bảo tồn và phát huy giá trị của các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế không đồng đều và ở một góc độ nào đó là không hiệu quả, chưa phát huy hết giá trị của các tác phẩm, nhất là giá trị trong nghiên cứu và du lịch. Phần lớn các hiện vật Champa đã không được bảo

quản đúng phương pháp khoa học, không được đưa ra trưng bày để phục vụ nhu cầu tham quan, chiêm ngưỡng và nghiên cứu của cộng đồng. Nhiều nơi còn phong tỏa nguồn hiện vật này, hoặc xếp xó hiện vật trong những kho tối tăm ẩm thấp, hoặc coi chúng như là những “bảo vật quốc gia” phục vụ cho một mục đích chính trị nào đó, nên giấu chúng trong kho kín, không mấy ai có cơ hội tiếp cận.⁽⁷⁾ Đối với các hiện vật Champa ở các làng xã, trừ một số hiện vật được nhân dân thờ trong miếu, chùa được gìn giữ khá tốt (Phù điêu Ravana ở miếu Kỳ Thạch phu nhân, phù điêu Shiva múa ở Lương Hậu, các tác phẩm điêu khắc ở phế tích tháp Ưu Đàm), còn phần lớn các hiện vật để ngoài trời, ở các phế tích, phó mặc cho mưa gió và hầu như không ai quản lý, nguy cơ mất cắp rất lớn. Hệ quả của những nhận thức không đúng đắn này là các di tích và di vật Champa ở Thừa Thiên Huế đã không được bảo tồn đúng phương pháp, không được khai thác và phát huy đầy đủ các giá trị lịch sử, văn hóa và nghệ thuật để phục vụ các nhu cầu nghiên cứu, học tập, tham quan, du lịch của cộng đồng và du khách trong và ngoài nước. Một số hiện vật đã bị mất cắp. Đây quả thực là một điều đáng tiếc.

Ở một số cơ quan như Bảo tàng Lịch sử và Cách mạng Thừa Thiên Huế và Bảo tàng Dân tộc-Khảo cổ, Khoa Lịch sử, Trường Đại học Khoa học Huế, các hiện vật điêu khắc Champa được trưng bày phục vụ học tập, nghiên cứu và tham quan nhưng do số lượng hiện vật ít nên cũng chỉ phát huy một phần giá trị. Đó cũng là thực trạng chung của các địa phương có sự hiện diện của di tích, di vật văn hóa Champa. Điều này đặt ra yêu cầu là cần phải có các giải pháp bảo tồn và phát huy giá trị của các hiện vật đặc sắc này.

3. Giải pháp bảo tồn và phát huy giá trị các di sản văn hóa Champa ở Thừa Thiên Huế

Trong thời gian gần đây, việc bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hóa Champa đã được sự quan tâm của nhà nước và chính quyền địa phương. Đó là một tín hiệu đáng mừng, bởi di sản văn hóa Champa là một bộ phận không thể tách rời di sản văn hóa dân tộc. Mặc dù vậy, sự quan tâm bảo tồn và phát huy giá trị vẫn chưa có sự đồng đều giữa di sản vật thể và phi vật thể, giữa kiến trúc và điêu khắc. Dù vẫn còn nhiều vấn đề cần phải bàn, nhất là về giải pháp và cần có sự đầu tư nhiều hơn nữa, nhưng ở một mặt nào đó, các đền tháp Champa những năm gần đây đã có sự đầu tư nghiên cứu, bảo tồn và phát huy giá trị nhất định. Nhiều đền tháp ở Quảng Nam, Bình Định, Ninh Thuận, Bình Thuận, Thừa Thiên Huế... được trùng tu, tôn tạo, đưa vào tham quan du lịch phục vụ du khách. Đó là thực tế phải thừa nhận, nhưng ở một góc độ nào đó, các tác phẩm điêu khắc Champa vẫn chưa có sự quan tâm đúng mức ở các địa phương. Nếu như chúng ta quan niệm kiến trúc đền tháp là một bức tranh thì các tác phẩm điêu khắc là các chi tiết điểm xuyết, tạo nên điểm nhấn của bức tranh đó và do đó điêu khắc không thể tách rời kiến trúc. Cho nên, bảo tồn các tác phẩm điêu khắc chính là giữ gìn các điểm nhấn đó. Mặt khác, khác với kiến trúc, các tác phẩm điêu khắc thuộc loại hình động sản, vì vậy, nguy cơ mất mát là rất lớn, thực tế đã xảy ra ở nhiều nơi, trong đó có Thừa Thiên Huế. Do đó, bảo tồn các tác phẩm điêu khắc là hết sức cấp bách và cần thiết.

Qua khảo sát các di tích văn hóa Champa ở Thừa Thiên Huế và một số tỉnh ở miền Trung, chúng tôi nhận thấy, các hiện vật điêu khắc Champa phần lớn tập trung ở 3 nơi: Các cơ quan nhà nước (bảo tàng tỉnh, thành phố, huyện...), sưu tập tư nhân và trong các làng xã với hai cấp độ bảo quản khác nhau: thờ trong các miếu làng, chùa làng; để ngoài trời, tại các phế tích. Và điều này tất nhiên dẫn đến việc bảo tồn và phát huy giá trị của các hiện vật ở mỗi nơi sẽ mỗi khác. Xuất phát từ thực tế đó, chúng tôi mạnh dạn đề xuất một số giải pháp nhằm bảo tồn và phát huy giá trị các tác phẩm điêu khắc Champa trong bối cảnh hiện nay như sau.

Thứ nhất, tiến hành khảo sát, kiểm kê, khảo tả các hiện vật điêu khắc Champa hiện còn trên địa bàn và ngoài địa bàn tỉnh. Công việc này phải tiến hành đầu tiên nhằm đánh giá tiềm năng, thực trạng. Cách tốt nhất là điều tra theo phiếu di vật, với các nội dung cụ thể: *Tên hiện vật, nguồn gốc/ xuất xứ, số đăng ký (nếu có), chất liệu, hiện trạng, loại hình, kích thước, nơi lưu giữ hiện tại (địa chỉ hành chính và tọa độ GPS), niên đại, khảo tả, bản ảnh, bản vẽ (nếu có), tài liệu tham khảo*. Công việc đòi hỏi nhiều thời gian, sự kiên trì, kinh phí thực hiện, đặc biệt cần có sự phối hợp của các cơ quan trong và ngoài địa bàn.⁽⁸⁾

Thứ hai, trên cơ sở tọa độ GPS đo được, tiến hành lập bản đồ phân bố của di tích, di vật Champa trên địa bàn. Trong điều kiện hiện nay có thể sử dụng bản đồ địa hình 1:25.000 để làm nền. Ngoài ra, trong những năm gần đây, ở các xã, huyện đã tiến hành xác lập bản đồ địa chính bằng các phần mềm chuyên dụng. Nếu sử dụng bản đồ này để thiết lập sự phân bố di tích, di vật khảo cổ cũng rất tốt và chính xác. Việc xác lập bản đồ di tích, di vật sẽ rất có lợi cho việc nghiên cứu đặc điểm phân bố của chúng và thuận lợi cho việc quản lý, quy hoạch khảo cổ học.

Thứ ba, tiến hành quy tập các hiện vật điêu khắc Champa nằm rải rác ở các cơ quan nhà nước, các sưu tập tư nhân và ở các làng xã mà chưa được nhân dân lập miếu thờ cúng về một bảo tàng đầu mối của tỉnh. Công việc này chắc chắn sẽ vấp phải những khó khăn nhất định, tuy nhiên nếu làm đồng bộ, quyết liệt, nhà nước và nhân dân cùng làm thì sẽ có hiệu quả. Theo chúng tôi:

- UBND các tỉnh cần ban hành văn bản chỉ đạo việc thống nhất quản lý, quy tập tất cả hiện vật Champa trên địa bàn tỉnh.

- Cần phải có những chính sách hợp lý trong việc tập trung, bàn giao và chuyển nhượng hiện vật Champa từ các bảo tàng trong tỉnh; từ các địa điểm đang lưu giữ hiện vật Champa nhưng không đủ điều kiện để trưng bày và bảo quản; từ các sưu tập tư nhân, ở các làng xã trên địa bàn. Cụ thể, tỉnh cần phải hỗ trợ kinh phí cho các bảo tàng, các tập thể và cá nhân có hiện vật Champa bị thu hồi hay bị bắt buộc chuyển nhượng cho nhà nước. Tỉnh phải xác định một đơn vị bảo tàng làm đầu mối và đầu tư kinh phí để xây dựng tại đây một phòng trưng bày độc lập cho các hiện vật điêu khắc Champa. Việc đầu tư kinh phí là hết sức cần thiết và là yếu tố quyết định vì đa số hiện vật do dân nhặt

được nên ngoài việc vận động hiến tặng, cũng cần có kinh phí để mua lại hoặc bồi dưỡng cho những người giao nộp hiện vật, có những hiện vật người dân đòi số tiền lên đến hàng chục triệu đồng vì thế nếu không có sự hỗ trợ kinh phí của nhà nước thì sẽ rất khó thực hiện. Để thực hiện vấn đề này một cách hiệu quả, cần thiết phải có chương trình nghiên cứu một cách bài bản và khoa học của các tỉnh và trung ương.

- Đối với các hiện vật đã được nhân dân đưa vào miếu/chùa thờ cúng, chúng tôi nghĩ nên giữ nguyên trạng, không nên quy tập về bảo tàng, vì: 1) Các hiện vật này đã gắn bó với niềm tin tín ngưỡng của nhân dân trong làng từ lâu đời, nếu không còn hiện vật thờ cúng thì tín ngưỡng thờ tự sẽ không còn nữa; 2) Ở những nơi thờ tự di vật văn hóa Champa diễn ra một quá trình tiếp biến văn hóa Việt-Chăm rất độc đáo, là một nét văn hóa đẹp của làng xã miền Trung Việt Nam; 3) Các hiện vật Champa được dân làng thờ cúng được bảo vệ khá tốt, an toàn nhờ yếu tố tâm linh và các biện pháp bảo vệ hiệu quả của dân làng, như cố định vào tường, Việt hóa “cốt Chăm bì Việt” (từ dùng của nhà nghiên cứu Nguyễn Hữu Thông).

Thứ tư, sau khi quy tập về một nơi, cần có phương án bảo tồn và tiến hành trưng bày phục vụ học tập, nghiên cứu và tham quan du lịch chứ không nên bỏ vào kho cất kỹ. Đồng thời cũng có giải pháp bảo vệ chống mất cắp, hư hỏng hiện vật.

Thứ năm, Sở Văn hóa, Thể thao và Du lịch ở địa phương cần tiến hành nghiên cứu, thiết lập các tour du lịch đến các di tích Champa và các nơi có trưng bày hiện vật điêu khắc Champa (Bảo tàng). Tất nhiên trong quá trình thực hiện cần phối hợp với các địa phương khác và nhất là với các công ty kinh doanh du lịch.

Tóm lại, bên cạnh kiến trúc đền tháp, các tác phẩm điêu khắc Champa là tài sản vô cùng quý giá nhưng đang phải đối mặt với nhiều nguy cơ, nhất là vấn đề bảo tồn và phát huy giá trị của chúng vẫn đang ở mức rất hạn chế. Do đó đưa ra các giải pháp bảo tồn và phát huy giá trị các tác phẩm điêu khắc Champa là cấp bách và cần thiết. Khi thực hiện các giải pháp đòi hỏi sự quan tâm rất lớn của các cấp chính quyền, nhất là về văn bản pháp lý và nguồn kinh phí. Đó là hai yếu tố đóng vai trò quan trọng đưa đến sự thành bại của các giải pháp. Trong quá trình thực hiện cũng cần có sự phối hợp giữa các địa phương, giữa các cơ quan có hiện vật và giữa nhà nước với nhân dân trên tinh thần “đôi bên cùng có lợi”. Có như vậy mới có thể bảo tồn và phát huy tốt giá trị của các hiện vật điêu khắc Champa vốn rất phong phú và đa dạng trên địa bàn các tỉnh miền Trung.

N V Q

CHÚ THÍCH

- (1) Nguyễn Văn Quảng (2010), *Các di tích văn hóa Champa ở Thừa Thiên Huế*, Luận văn thạc sĩ Sử học, chuyên ngành Khảo cổ học, Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn Hà Nội.
- (2) Ngô Văn Doanh (1994), *Văn hóa cổ Champa*, Nxb Văn hóa Dân tộc, Hà Nội, tr. 319.

- (3) Lê Đình Phụng, Nguyễn Xuân Hoa (2006), *Văn hóa Champa ở Thừa Thiên Huế*, Nxb Văn hóa-Thông tin, Hà Nội.
- (4) Phan Thuận An, “Từ các học hội Đông Dương đến số tượng Chăm ở Huế”, *Thông tin Khoa học và Công nghệ*, Sở Khoa học và Công nghệ Thừa Thiên Huế, số 1, 1999.
- (5) Nguyễn Văn Quảng (2010), “Phát hiện di vật Champa tại thành cổ Hóa Châu”, *Những phát hiện mới về khảo cổ học năm 2009*.
- (6) Nguyễn Văn Quảng (2012), “Phát hiện di vật Champa độc đáo ở Thanh Phước (Hương Phong, Hương Trà, Thừa Thiên Huế)”, *Những phát hiện mới về khảo cổ học năm 2011*.
- (7) Sở Khoa học và Công nghệ Thừa Thiên Huế, Trung tâm Bảo tồn Di tích Cổ đô Huế, *Khảo sát hiện trạng và triển khai thí điểm một số giải pháp bảo tồn, phát huy giá trị các di tích Champa trên địa bàn Thừa Thiên Huế*, Báo cáo đề tài KHCN cấp tỉnh, 2009, tr. 68.
- (8) Trong thực tế, có nhiều hiện vật điêu khắc Champa của tỉnh này nhưng hiện đang được lưu giữ ở tỉnh khác.

TÓM TẮT

Từ thế kỷ thứ II đến thế kỷ XIX, một phần miền Trung Việt Nam (từ Quảng Bình đến Bình Thuận) là lãnh thổ của vương quốc Lâm Ấp - Champa. Mặc dù vương quốc này không còn tồn tại, nhưng những di sản văn hóa Champa gồm kiến trúc đền tháp, thành lũy, các công trình khai thác nước, các tác phẩm điêu khắc... vẫn còn hiện diện rõ nét với thời gian.

Các di sản văn hóa này là tài sản quý giá của dân tộc và nhân loại. Tuy nhiên, hiện các di sản văn hóa Champa, trong đó có các tác phẩm điêu khắc, đang phải đối mặt với nhiều nguy cơ mất mát, xuống cấp và nhất là vấn đề bảo tồn và phát huy giá trị của chúng vẫn đang ở mức rất hạn chế. Xuất phát từ thực tế bảo tồn các tác phẩm điêu khắc Champa ở Thừa Thiên Huế nói riêng, miền Trung nói chung, bài viết đưa ra các giải pháp bảo tồn và phát huy giá trị các tác phẩm điêu khắc Champa, nhằm đóng góp một phần nhỏ bé vào việc giữ gìn và phát huy giá trị di sản quý giá này.

ABSTRACT

PRESERVING AND PROMOTING CHAM SCULPTURAL WORKS IN THỪA THIÊN HUẾ

From the 2nd century to the 19th century, part of central Vietnam (from Quảng Bình Province to Bình Thuận Province) was the territory of the Kingdom of Linyi - Champa. Although that kingdom no longer exists, but Cham cultural heritages including temple-towers, ramparts, waterworks, sculptural works... still exist.

Those cultural heritages are valuable assets of the nation and humanity; however, many of them, including sculptural works, are facing with the risk of loss and degradation; especially, there are limitations in preserving and promoting them. Based on current preservation activities in Thừa Thiên Huế and Central Vietnam, the author suggests some solutions of preserving and promoting Cham sculptural works.